

УДК 811.161.2,27,373.7:159. 922.4

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СПОЛУЧЕННЯ «СВОБОДА СЛОВА» В КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ УКРАЇНЦІВ

Ірина СКОВРОНСЬКА,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

Богдана ЮСЬКІВ,
старший викладач кафедри іноземних мов
та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

Промовці, трибуни, ті, що мають за мету нести інформативно-оцінювальні повідомлення до широкого кола слухачів, мають відповідати за свій словесний учинок. Нині можна констатувати, що публіцистичне мовлення має агресивний характер, де домінує пейоративна мовленнєва функція, що переважно реалізовується прямими мовленнєвими актами. Потребує переосмислення і терміносполучення «свобода слова», оскільки, як видається, нині багато хто його неправильно тлумачить. У суспільстві, де панує висока моральність, не тільки не має бути словесних образ, принижень честі і гідності громадян, незрозуміння сутності поняття «свобода слова», але має бути висока мовленнєва культура. Відсутність свободи слова породжує ризики втрати самостійності мислення, що призводить до маніпуляції громадською думкою.

Ключові слова: суспільство, комунікативна поведінка, культура мовлення, публічне мовлення, інвектив, пейоратив, свобода, слово, моральність.

VERBALIZATION OF THE TERM “FREEDOM OF SPEECH” IN THE COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF UKRAINIANS

Iryna SKOVRONSKA,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head at the Department
of Foreign Languages and Culture of Professional Speech
of Lviv State University of Internal Affairs

Bohdana YUSKIV,
Senior Teacher at the Department of Foreign Languages
and Culture of Professional Speech
of Lviv State University of Internal Affairs

SUMMARY

Public speaking speech is not only a statement, but also an imperative. Its goal is not only to inform about something, but to induce a concrete interpretation, understanding of events or individuals, their evaluation, instilling a particular attitude, formulating specific judgments and beliefs, spirituality. That is why orators, speakers, tribunes, those whose aim is to carry informative and evaluation messages to a wide range of listeners, should be responsible for their verbal actions like ancient polemics did. What is brought to our attention by modern speakers, concerns not the conditional, imaginary circumstances or events, but concrete activities. A speaker should always be responsible for the consequences of his thinking and speech.

Key words: society, communicative behavior, speech culture, public speech, invective, pejorative, freedom, word, morality.

Актуальність теми дослідження. Відтворюючи актуальні події і факти сьогодення, особливо політико-правові, як відомо, публіцистичне мовлення формує суспільну думку, яку традиційно відносимо до особливої сфери свідомості людей, що сприяє орієнтації громадян у подіях, проблемах, процесах життя.

Публіцистичне мовлення – це мовлення не лише констатувальне, але й імперативне. Його мета не лише про щось повідомляти, але й спонукати до конкретної інтерпретації, розуміння подій чи осіб, їх оцінювання, прищеплювання конкретного ставлення, формування конкретних суджень і переконань, формування духовності тощо. Саме тому оратори, промовці, трибуни, ті, що мають за мету нести інформативно-оцінювальні повідомлення до широкого кола слухачів, мають відповідати за свій словесний учинок.

Стан дослідження. Фундамент прагматично орієнтованого вивчення мови заклали Остин (1962), Грайс (1968), Стросон (1959) і головне Сирль (1969). В основу їхніх досліджень покладено афоризм Вітгенштейна про те, що значення висловлювання є його вживання. Філософи стверджують, що є два способи осягнути значення в мові. Один – на основі власне висловлювання, не беручи до уваги ні контекст, ні мету. Інший бере до уваги висловлювання у зв'язку з причиною його використання. Воно оцінюється за ефективністю здійснення намірів мовця. Ефективність буде залежати від здатності мовця використовувати конвенції і правила субкультури, в якій з'являється таке висловлювання.

Можемо стверджувати, що для публіцистики характерні такі мовленнєві жанри, як «осуд» і «обвинувачення».

Т. Дубровська відносить «осуд» до мовленнєвого жанру, завдяки якому суб'єкт дає негативну оцінку кому-небудь чи чому-небудь, виходячи із власного досвіду, уявлень про «добро» і «зло», морально-етичних установок у цілому. Щодо «обвинувачення», то цей мовленнєвий жанр приписує об'єкту обвинувачення такі дії, що, безумовно, засуджуються суспільством, викликають осуд [3, с. 68].

Деякі вчені відносять осуд до морально-етичної сфери, а обвинувачення до соціально-правової сфери оцінки поведінки. Обвинувачення у вищенаведених прикладах відбивають пейоративи, виражені стилістично нейтральними або стилістично зниженими мовними засобами, що, власне, і свідчить про їхню негативну оцінку.

В. Карасик виділяє загальні і спеціальні пейоративи. Загальні пейоративи мають інвективне значення. За словами вченого, «їх семантика є темною, ми не знаємо, що саме зробив негідник і гадина, але знаємо, що його дії нижчі за всякі норми» [5, с. 242].

Як відомо, українці люблять оцінні висловлювання, вони вербалізують підвищену емоційність. Вони є емоційними як у висловлюванні морального захоплення, так і у моральному осуді. Причиною цього є моральна й емоційна орієнтація української душі. Природа українців схильна до бурхливих і неконтрольованих емоційних зривів. На думку Й. Стерніна, нестриманість на рівні емоцій, оцінність, любов до висловлювань оцінок людей і подій у мовленнєвих актах характерні для комунікативної поведінки певних культур [11, с. 173].

Достатній обсяг зібраного матеріалу свідчить, що такі жанри, як осуд і обвинувачення, посідають значне місце в українській культурі, а особливості українського національного характеру і комунікативної поведінки пояснюють причини популярності осуду й обвинувачень.

Н. Арутюнова вказує на той факт, що все, що відбувається в будь-якій сфері людської діяльності, «гуманізується», отримуючи аксіологічний знак. Названа дослідниця зауважує, що оцінка пов'язана з прескриптивною функцією мовлення, що реалізується в певних типах мовленнєвих актів, серед яких, такі як «осуд», «схвалення», «заохочення» тощо.

Про важливість оцінного компонента в житті людини пише М. Дмитровська. Як і Н. Арутюнова, М. Дмитровська вбачає в оцінці, яку виражає відповідний мовець, відображення особистості цього мовця: «У процесі прийняття рішення людиною аналізує ситуацію, виходячи з тих установок, які складають ядро його особистості, тому логічно, що у різних обставинах люди поведуться по-різному» [4, с. 8].

Мета статті. Вважаємо, що слід спробувати відтворити сутність поняття «свобода слова», що відображається в мовленнєвих висловлюваннях, характерних для комунікативної поведінки українців. Творці слова роблять надто невдалі спроби демонстрації «лукавства» мови. Їхня гра слів не має й натяку на естетизм, образність, а цілком навпаки – містить грубість, брутальність, примітивність, указівку на низький рівень культури та духовності. Нині можна констатувати, що публіцистичне мовлення має агресивний характер, де домінує пейоративна мовленнєва функція, що переважно реалізується прямими мовленнєвими актами. Зникли коректність та толерантність, ефемістичність висловлювань. Такі тенденції не мають прогресувати, тому потрібна публічна лінгвістична експертиза промов, особливо агресивних ораторів та рекомендації щодо коректності, толерантності, відповідності елементарним етичним нормам публічного мовлення, що напряму пов'язане із поняттям духовності.

Виклад основних положень. Те, що доводять до нашого відома сучасні промовці, торкається не умовних, не уявних обставин чи подій, а конкретної діяльності. Ора-

тор завжди має відповідати за наслідки свого мислення і мовлення. Свої думки людина відтворює, надаючи їм словесних форм, тому що прагне, аби її зрозуміли. Такими формами найчастіше є стійкі словосполучення. Їх зміст уже відомий широкому загалові, тому можна прогнозувати відчуття і реакції, які вони викличуть. Їх уживають з метою сформулювати бажане ставлення читача до прочитаного, а в усному мовленні – аудиторії до промовця.

Поняття – вищий продукт діяльності мозку, один із різновидів відображення об'єктивної дійсності, яка реалізується у певній логічній формі [8, с. 88]. Відомо, що у різних національних культурах процес розуміння іншого мовця відбувається по-різному. Це залежить від етнонаціональних особливостей людини, що сприймає мовлення. Неспівпадіння картин світу зумовлюється факторами хронологічними, світоглядними, історичними.

Концептуальна модель світу у тих чи інших народів набуває свого національно-культурного забарвлення через посередництво мови та мовленнєвих планів – метонімії, гіперболи, метафори. Вони допомагають створювати нові поняття, які синтезуються свідомістю людини та уявляють її сприйняття. Такими синтезованими засобами уявлення сприйняття газетних та журнальних текстів є ідіоми та стійкі словосполучення. Вони фіксуються у пам'яті людини і використовуються як готові образні і просто номінативні словесні комплекси з уже відомим значенням, що сприяють меті адекватного розуміння мовного тексту. Ідіоми і сталі словосполучення допомагають формувати потужне асоціативне поле, яке продукує у свідомості людини конкретні чуттєві образи. Вивчення онтогенезу мови передбачає поєднання теоретичних поглядів не лише багатьох науковців – прихильників мовної гіпотези, а й психолінгвістів, адже мова – засіб впливу та формування думки [8, с. 92].

Абсолютно необхідним є зв'язок публіцистики з культурою мовлення, яка активно використовує комунікативні характеристики мовлення. У такій ситуації важливим є дотримання визначених мовних норм писемної та усної мови, також ясність, свідомість, невимущеність застосування мовно-виражальних способів відповідно до мети і певних обставин спілкування.

Культура думки і слова – це певна гармонія мовленнєво-мисленнєвих чинників, які є складниками майстерності, ефектності мовлення: логічна стрункість, багатство словникового запасу, художня постанова.

Той, хто вступає в полеміку, мусить уміти щоразу підібрати потрібні слова, що правильно і грамотно будуть відображати його думки. За порушення мовних норм може виникнути непорозуміння, отже, це може призвести до негативної реакції з боку співрозмовника.

У кожному суспільстві з плином часу відбуваються зміни у його соціально-політичному житті. Так, можемо констатувати, що у публіцистиці вони позначились наданням переваги діалогічним формам журналістики перед монологічними, що характерне для жанрової структури популярних нині засобів масової інформації. Йдеться не тільки про домінування інтерв'ю як жанру, але й про пряме переростання інтерв'ю у розгорнений діалог.

Рівень розвитку мови, її культури свідчить про рівень розвитку самого суспільства, про те, у який спосіб зумів народ зберегти власний етнічний багатовіковий досвід і традиції. Мова віддавна виконує низку функцій – акумулятивну (нагромаджує суспільний досвід), конструктивну (служує засобом формування думок), експресивну (служує засобом вираження думок). Однак основною є номінативна функція мови. У арсеналі української мови нараховується близько мільйона лише загальноживаних слів. Кожен професійний мовець, який поважає себе і того, з ким вступає у діалог, просто зобов'язаний бути толерант-

ним і ввічливим у мові. Не ображати і не принижувати гідності співрозмовника. Тим паче, що для цього у нього є всі можливості. Вербалізація думок принизливими мовними зворотами і ужиток їх на адресу співрозмовника є неприпустимим не лише з морально-етичного погляду, але і з правозахисної позиції.

Подекуди сучасний інформативний стиль мовлення вважають агресивним, убачають у ньому такі вербальні вчинки, які слід кваліфікувати як порушення чинного закону.

Цивільний кодекс України, як відомо, передбачає захист честі і гідності кожного конкретного громадянина України, відшкодування йому завданої моральної шкоди через приниження «честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи» (10, с. 23, п. 4). Це стосується, безумовно, й словесної образи. Однак наші сучасні риторичні, політичні, оглядачі суспільно-політичної інформації, журналісти та громадяни, які долучаються до публічного мовлення (хоча зазначене явище має місце і в мовленні побутовому), про це часто забувають. Можна навести чимало прикладів висловлювань з теле-, радіопередач та газетних публікацій, об'єктами негативної оцінки яких є передусім перші особи держави. Так, ми стаємо свідками того, як депутати Верховної Ради України, керівники уряду називають один одного образливими словами, навіть не відчувуючи, що порушують не лише етичні норми, а й закони і правила комунікації загалом. Наприклад, введені в обіг такі семантичні неологізми, як «тушка» (ті, що переходять з однієї партії в іншу), «тітушка» (ті, що підтримують антинародні (незаконні акції) тощо.

Прикладів функціонування образливих слів можна навести чимало, особливо виразно назване простежуємо під час перегляду телепередач «Пульс країни», «Український формат», «Народ проти» тощо, де збирається національна еліта, керівництво країни, а її представники характеризують один одного лайливими словами на кшталт «політична проститутка», «злочинець», «популіст», «скотиняка», «блазень» тощо.

У складі кожної мови є група слів чи сполучень, що системно живаються як інвективи і які слід відрізнити від лайливих і табуйованих елементів. Інвективи, як відомо, виражають негативну прагматичну інформацію. Термінологічно розрізняють пейоративи та інвективи. Під пейоративом розуміють вербальну одиницю зі стилістично зниженим значенням. Інвектив трактують як вербально або невербально виражену образу. Людину можна образити, застосувавши на її адресу некоректний вираз. Але можна досягнути значно більшого ефекту, вживаючи нормативні вирази, що слугують для вираження схвалення. З іншого боку, в конкретних ситуаціях спілкування пейоративи, зокрема й занадто грубі, використовуються не для образи, а для створення ефекту довіри, або для «випускання пари» (їх називають експлетивами) [7, с. 98].

Очевидно, що з огляду на зазначене вище потребує переосмислення і терміносполучення «свобода слова», оскільки натеper багато хто його неправильно тлумачить. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» відсутнє тлумачення сполучення слів *свобода слова*. Воно наводиться як ілюстрація до четвертого значення, уміщеного у словниковій статті під гаслом «свобода», порівн.: «Можливість діяти без заборон і перешкод у якій-небудь галузі» [1, с. 1300]. Вважаємо, що пояснення юридичного терміносполучення має подаватися не лише у юридичних термінологічних та енциклопедичних словниках, але й у тлумачних словниках, що використовують у широкому вжитку. Можна запропонувати такий варіант тлумачення: *свобода слова* – одне з найважливіших конституційних політичних прав громадян, що забезпечує можливість

публічно висловлювати своє судження (зокрема, і з питань громадського чи політичного життя) у всіх засобах масової інформації, на зборах, мітингах тощо. Проте користування свободою слова накладає особливі обов'язки і супроводжується обмеженням, установленим законом. Передусім йдеться про необхідність поважати права і репутацію інших осіб, дбати про державну безпеку, громадський порядок, здоров'я та моральність суспільства.

Свобода слова, згідно з Європейською Конвенцією про захист прав людини та основних свобод, – це право людини вільно висловлювати свої думки. Натепер включає свободу вираження поглядів як в усній, так і в письмовій формі (свобода друку та засобів масової інформації); меншою мірою відноситься до політичної і соціальної реклами (агітації).

«Спочатку було слово, і Слово було від Бога» – цей контекст із Євангеліє свідчить про серйозність цього фундаментального права людини, а також про нагадування нам про межі цієї свободи і моральну відповідальність за негативну перспективу втручання в особистий простір свободи окремої особистості, за спробу і за дію примусити її замовкнути.

Коли немає боротьби на захист права свободи слова є ризик втрати самостійності мислення, а це підвищує ризик маніпуляції громадською думкою.

Свобода слова є позитивним явищем, коли вона ґрунтується на культурному чинникові, тоді і постає культура свободи слова: терпимість до альтернативних думок, стремління в дискусії дійти згоди – істини. Свобода слова – це ключовий стержень, який пронизує всю складну систему взаємодії влади та суспільства в процесах компромісу.

Сучасні науковці неодноразово робили спробу репрезентувати концепт *свобода* [4, с. 139–150]. У словнику синонімів активного типу, підготовку якого здійснює Ю. Апресян, міститься словникова стаття, укладена О. Урисон [6, с. 358–362], де зіставляються концепти *свобода* і *воля*. Проте й тут терміносполучення *свобода слова* окремо не розглянуто, хоча зазначено, що «свобода» = «отсутствие правовых ограничений в какой-либо области деятельности». Ср.: *свобода торговли, печати, передвижения; основные права и свободы граждан; интеллигенции гарантирована свобода творчества* [6, с. 360]. У статті є слушна вказівка, що *свобода* сумісна із деякими (звичайні розумними) обмеженнями, які суб'єкт ураховує, тому *свобода* завжди відносна. Обмеження встановлюються як окремою особою, так і традиціями, мораллю, суспільством. До речі, чимало прикладів з народної мудрості містять вказівки на етичність мовлення, порівн.: *Та не розбавруй наскудства!* – Не розноси пліток, не розказуй погані, немілої справи [2, т. 1, с. 47]; *З біля робити копія* – Пустити на когось погану поговорку, злу славу без ніякої причини... [2, т. 2, с. 60]; *Зачеив біду* – Почав розмову або з лихим, сердитим чоловіком, то й не позбудешся клопоту [2, т. 2, с. 82]; *Кождий свою біду знає* – Відповідь на влязливий питання: а що вам таке, чого зажурились! [2, т. 2, с. 83]; *Не зачінай біди, най біда щезає* – Говорять про сварливого, напасливого чоловіка, з яким недобре входити в діло, ані навіть у розмову [2, т. 1, с. 86]; *Більмо окови не шкодять, лиш що на нього не видить* – Коли хтось потішає в лихий пригоді дешевими фразами на зразок: якось то буде, то нічого не шкодить, то сей відповідає: «Так, так, більмо» [2, т. 1, с. 98]; *Дай му, Боже, знанє і опам'ятанє* – Говорять про злого, марнотратного чоловіка [2, т. 1, с. 122].

Другим компонентом терміносполучення *свобода слова* є *слово*. Зрозуміло, що концепт *слово* тут виражає свою первинну сутність. Як відомо, *слово* має індоєвропейський корінь, у значенні якого відображено зв'язок компонентів мовленнєвої дії – говоріння і слухання. Як справедливо

пише Ю. Степанов, сама по собі ця обставина змушує дійти висновку, що вказаний корінь позначає дещо інше, ніж те, що розуміють у сучасній європейській культурі. Слово можна трактувати як деяку цілісну ситуацію, у якій «говоріння» передбачає «слухання» і навпаки: «кругообіг мовлення» або навіть дещо більш узагальнене – «кругообіг спілкування» [9, с. 355].

Висновок. Отже, можна запропонувати більш компактно тлумачення виразу *свобода слова*: це право на публічне висловлювання своїх суджень у засобах масової інформації (під час проведення різних заходів), що має деякі обмеження, мотивовані традиціями, культурою, усталеними у сучасному конкретному суспільстві законами, нормами поведінки.

Як бачимо, соціальна адаптація громадян у суспільстві, і в українському зокрема, духовність цих громадян безпосередньо залежить і від засобів масової комунікації, від рівня мовної, комунікативної компетенції відповідних працівників, їхньої морально-етичної культури. Цей рівень натеper є низьким, що підтверджують соціолінгвістичні опитування, експерименти. Мовна компетенція – це, як відомо, лінгвістична реальність, вона передусім залежить від стереотипів, штампів, кліше, які властиві мовній особистості як носієві конкретної культури. Стереотипи належать свідомості, а в мовленні вони виявляються у вигляді деякої словесної цілісності.

У мовній свідомості українців з плином часу досить послідовно простежуємо омовлення негативу, що знаходить свій прояв як у нових смислах, яких набувають слова та словосполучення, так і в типових життєвих ситуаціях, що пов'язані з юриспруденцією.

У суспільстві, де панує висока моральність, не тільки не має бути словесних образ, принижень честі, гідності громадян, нерозуміння сутності поняття *«свобода слова»*, але має мати місце відповідна мовленнєва культура. Еліта нації – це сильні мовленнєві особистості, що вміють себе репрезентувати на всіх рівнях мовної і комунікативної компетенції, розуміють, що мова – дзеркало душі, феномен, що відображає духовність суспільства, нації. Вишуканість мовлення, його елітарність – ознака високої моральності суспільства, високого рівня правосвідомості його громадян.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпін: ПЕРУН, 2007. 1738 с.
2. Галицько-руські народні приповідки: у 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. Т. 1. 832 с. Т. 2. 818 с. Т. 3. 699 с.

3. Дубровская Т.В. Речевые жанры «осуждение» и «обвинение» в русском и английском речевом общении: автореф. дис. ... канд. филолог. наук. Саратов, 2003. 24 с.

4. Дмитриевская М.А. Знание и мнение: образ мира, образ человека. Логический анализ языка. Знание и мнение. М.: Наука, 1988. С. 6–18.

5. Карасик В.И. Язык социального статуса. М.: Ин-т языковедения РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. 330 с.

6. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / Авт.: Ю.Д., Апресян, В.Ю. Апресян, О.Ю. Богуславская и др. Под общ. рук. акад. Ю.Д. Апресяна. М.: Языки славянской культуры, 2003. Третий выпуск. 624 с.

7. Палашевская И.В. Концепт «закон» в английской и русской лингвокультурах: автореф. дис. ... канд. филолог. наук. Волгоград, 2007. 22 с.

8. Сковронська І.Ю. Фразеологія двомовної (українсько-англійської) преси США і Канади (1991–2001рр.). Львів, 2004. 206 с.

9. Степанов Ю. Константы: словарь русской культуры: изд. 2-е, испр. и доп. М.: Академический проект, 2001. 990 с.

10. Стернин И.А. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры. Этнокультурная специфика языкового сознания: сборник статей / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. М., 2000. С. 178–185.

11. Цивільний кодекс України: Офіційний текст. К.: Атака, 2006.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Сковронська Ірина Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ

Юсків Богдана Миколаївна – старший викладач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Skovronska Iryna Yuriivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head at the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech of Lviv State University of Internal Affairs;

sdfortissimo@gmail.com

Yuskiv Bohdana Mykolaivna – Senior Teacher at the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech of Lviv State University of Internal Affairs

dexter@mail.lviv.ua